

acceptam amplificavit academia, huc potius conferas. Mala enim et impia consuetudo est, contra deos disputandi, sive ex animo id fit, sive simulate.

DE NATURA DEORUM

LIBER TERTIUS.

I. QUÆ quum Balbus dixisset, tum arridens Cotta, Sero, inquit, mihi, Balbe, præcipis, quid defendam. Ego enim, te disputante, quid contra dicerem, mecum ipse meditabar, neque tam refellendi tui causa, quam ea, quæ minus intelligebam, requirendi. Quum autem suo cuique iudicio sit utendum, difficile factum est, me id sentire, quod tu velis. Hic Velleius, Nescis, inquit, quanta cum expectatione, Cotta, sim te auditorus. Jucundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epicurum fuit. Præbebo igitur me tibi vicissim attentum contra stoicos auditorem. Spero enim, te, ut soles, bene paratum venire. Tum Cotta, Sim, mehercule, inquit, Vellei. Neque enim mihi par ratio cum Lucilio est, ac tecum fuit. Qui tandem? inquit ille. Quia mihi videtur Epicurus vester de diis immortalibus non magnopere pugnare. Tantummodo negare deos esse non audet, ne quid invidiæ subeat, aut criminis. Quum vero deos nihil agere, nihil curare confirmat, membrisque humanis esse præditos, sed eorum membrorum

usum nullum habere: ludere videtur, satisque putare, si dixerit, esse quamdam beatam naturam et æternam. A Balbo autem animadvertisti, credo, quam multa dicta sint, quamque, etiamsi minus vera, tamen apta inter se et coherentia. Itaque cogito, ut dixi, non tam refellere ejus orationem, quam ea, quæ minus intellexi, requirere. Quare, Balbe, tibi permitto, responderene mihi malis, de singulis rebus quærenti ex te ea, quæ parum accepi, an universam audire orationem meam. Tum Balbus: Ego vero, si quid explanari tibi vales, respondere malo. Sin me interrogare, non tam intelligendi causa, quam refellendi; utrum voles, faciam: vel ad singula, quæ requires, statim respondebo; vel, quum peroraris, ad omnia.

II. Tum Cotta, Optime, inquit. Quamobrem sic agamus, ut nos ipsa ducit oratio. Sed antequam de re, pauca de me. Non enim mediocriter moveor auctoritate tua, Balbe, orationeque ea, quæ me in perorando cohortabatur, ut meminissem, me et Cottam esse, et pontificem. Quod eo, credo, valebat, ut opiniones, quas a majoribus accepi- mus de diis immortalibus, sacra, cærimonias, religionesque defenderem. Ego vero eas defendam semper, semperque defendi; nec me ex ea opinione, quam a majoribus accepi de cultu deorum immortalium, ullius unquam oratio aut docti, aut

indocti movebit. Sed quum de religione agitur, Tib. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scævolum, pontifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor: habeoque C. Lælium augurem, eundemque sapientem, quem potius audiam de religione dicentem in illa oratione nobili, quam quemquam principem stoicorum. Quumque omnis populi romani religio, in sacra, et in auspicia divisa sit; tertium adjunctum sit, si quid prædictionis causa, ex portentis et monstris, Sibyllæ interpretes aruspicesve monuerunt: harum ego religionum nullam unquam contemnendam putavi: mihi que ita persuasi, Romulæ auspiciis, Numam sacris constitutis, fundamenta jecisse nostræ civitatis; quæ nunquam profecto sine summa placatione deorum immortalium tanta esse potuisset. Habes, Balbe, quid Cotta, quid pontifex sentiat. Fac nunc ergo intelligam, tu quid sentias. A te enim philosopho rationem accipere debeo religionis; majoribus autem nostris, etiam nulla ratione reddita, credere.

III. Tum Balbus, Quam igitur a me rationem, inquit, Cotta, desideras? Et ille, Quadripartita, inquit, fuit divisio tua: primum ut velles docere, deos esse; deinde, quales essent; tum, ab his mundum regi; postremo, consulere eos rebus humanis. Hæc, si recte memini, partitio fuit. Rec-

tissime, inquit Balbus: sed expecto, quid requiras?

Tum Cotta: Primum quidque videamus, inquit. Etsi id est primum, quod inter omnes, nisi admodum impios, convenit, mihi quidem ex animo exiri non potest, esse deos. Id tamen ipsum, quod mihi persuasum est auctoritate majorum, cur ita sit, nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur a me velis discere? Tum Cotta, Quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi nihil unquam audierim de diis immortalibus, nihil cogitaverim: rudem me discipulum et integrum accipe, et ea, quae requiro, doce. Dic igitur, quid requiras. Egone? Primum illud, cur, quod [perspicuum, in istam partem] ne egere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum, et inter omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris. Quia te quoque, inquit, animadverti, Cotta, saepe, quum in foro diceres, quam plurimis posses argumentis onerare iudicem, si modo eam facultatem tibi daret causa. Atque hoc idem et philosophi faciunt, et ego, ut potui, feci. Tu autem, qui id quaeris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus contuear oculis, et non altero tantum, quum idem uno asequi possim.

1 Conj. exire, exui, eximi, excuti, erui, etc.

IV. Tum Cotta, Quam simile istud sit, inquit, tu videris. Nam ego neque in causis, si quid est evidens, de quo inter omnes conveniat, argumentari soleo; perspicuitas enim argumentatione elevatur: nec, si id facerem causis forensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur contuerere autem altero oculo, causa non esset; quum idem obtutus esset amborum, et quum rerum natura, quam tu sapientem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluisset. Sed quia non confidebas, tam esse id perspicuum, quam tu velles; propterea multis argumentis deos esse docere voluisti. Mihi enim unum satis erat, ita nobis majores nostros tradidisse. Sed tu auctoritates contemnis, ratione pugnas. Patere igitur, rationem meam cum tua ratione contendere. Affers hæc omnia argumenta, cur dii sint; remque, mea sententia minime dubiam, argumentatione dubiam facis. Mandavi enim memoriae non numerum solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum.

Primum fuit, quam cælum suspexissemus, statim nos intelligere, esse aliquod numen, quo hæc regantur. Ex hoc illud etiam,

1 Velis. x Heindorf. e cod. regerentur.

Adspice hoc sublime eandens, quem invocant omnes
Jovem.

Quasi vero quisquam nostrum, istum potius, quam
Capitolinum, Jovem appellet; aut hoc perspicuum
sit, constetque inter omnes, eos esse deos, quos
tibi Velleius, multique præterea, ne animantes
quidem esse concedant.

Grave etiam argumentum tibi videbatur, quod
opinio de diis immortalibus et omnium esset, et
quotidie cresceret. Placet igitur, tantas res opi-
nionem stultorum judicari, vobis præsertim, qui il-
los insanos esse dicatis?

V. At enim præsentem videmus deos, ut apud
Regillum Postumius, in Salaria Vatiens: nescio
quid etiam de Locrorum apud Sagram prælio. Quos
igitur tu Tyndaridas appellabas, id est homines
homine natos, et quos Homerus, qui recens ab
illorum ætate fuit, sepultos esse dicit Lacedæmone:
eos tu cantheriis albis, nullis calonibus, obviam
Vatiens venisse existimas, et victoriam populi ro-
mani Vatiens potius, homini rustico, quam M. Ca-
toni, qui tum erat princeps, nuntiavisse? Ergo et
illud in silice, quod hodie apparet apud Regillum,
tanquam vestigium ungu læ, Castoris equi credis
esse? Nonne mavis illud credere, quod probari
potest, animos præclarorum hominum, quales isti

Tyndaridæ fuerunt, divinos esse, et æternos, quam
eos, qui semel cremati essent, equitare, et in
acie pugnare potuisse? Aut si hoc fieri potuisse
dicas, doceas oportet, quomodo, nec fabellas ani-
les proferas.

Tum Lucilius, An tibi, inquit, fabellæ viden-
tur? nonne ¹ ab A. Postumio ædem Castori et
Polluci in foro dedicatam; nonne senatusconsultum
de Vatiens vides? Nam de Sagra, Græcorum
etiam est vulgare proverbium: qui, quæ affir-
mant, certiora esse dicunt, quam illa, quæ apud
Sagram. His igitur auctoribus nonne debes mo-
veri?

Tum Cotta, Rumoribus, inquit, mecum pugnas,
Balhe: ego autem a te ratione requiro. ²

VI. Sequuntur, quæ futura sunt. Effugere enim
nemo id potest, quod futurum est. Sæpe autem
ne utile quidem est scire, quid futurum sit. Mise-
rum est enim, nihil proficientem angere, nec habere
ne spei quidem extremum, et tamen commune so-
latium: præsertim quum vos iidem fato fieri dica-
tis omnia; quod autem semper ex omni æternitate
verum fuerit, id esse fatum. Quid igitur juvat, aut
quid affert ad cavendum, scire aliquid futurum,
quum id certe futurum sit? Unde porro ista divi-

¹ Abest ab. ² Hic videntur pauca in mss. deesse.

natio? quis invenit fissum jecoris? quis cornicis cantum notavit? quis sortes? Quibus ego credo; nec possum Attii Navii, quem commemorabas, lituum contemnere. Sed, qui ista intellecta sint, a philosophis debeo discere, præsertim quum isti plurimis de rebus ¹ divini mentiantur. At medici quoque (ita enim dicebas) sæpe falluntur. Quid simile medicina, cujus ego rationem video, et divinatō, quæ unde oriatur, non intelligo?

Tu autem etiam Deciorum devotionibus placatos deos esse censes. Quæ fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo romano non possent, nisi viri tales occidissent? Consilium illud ² imperatorium fuit, quod Græci *στρατηγικα* appellant, sed eorum imperatorum, qui patriæ consulere, vitæ non parcerent. Rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo incitato se in ³ hostes immitterent, persequeretur: id quod evenit.

Nam Fauni vocem equidem nunquam audivi. Tibi, si audisse te dicis, credam. Etsi, Faunus omnino quid sit, nescio.

VII. Non igitur adhuc, quantum quidem in te, Balbe, est, intelligo deos esse: quos equidem credo esse, sed nihil docent stoici. Nam Cleanthes, ut dicebas, quatuor modis formatas in ani-

¹ At. divinis. ² Ernest. imperatorum. ³ Hostem.

mis hominum putat deorum esse notiones. Unus is modus est, de quo satis dixi, qui est susceptus ex præensione rerum futurarum. Alter ex perturbationibus tempestatum, et reliquis motibus. Tertius ex commōditate rerum, quas ¹ percipimus, et copia. Quartus ex astrorum ordine, cælique constantia. De præensione diximus. De perturbationibus cælestibus, et maritimis, et terrenis, non possumus dicere, quum ea fiant, non esse multos, qui illa metuant, et a diis immortalibus fieri existiment. Sed non id quæritur, sintne aliqui, qui deos esse putent: dii utrum sint, necne, quæritur. Nam reliquæ causæ, quas Cleanthes affert, quarum una est de commodorum, quæ capimus, copia; altera de temporum ordine, cælique constantia: tum tractabuntur a nobis, quum disputabimus de providentia ² deorum; de qua plurima a te, Balbe, dicta sunt: eodemque illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere aiebas, quoniam esset aliquid in rerum natura, quod ab homine effici non posset, esse homine aliquid melius: quæque in domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas, et quum totius mundi convenientiam consensumque efferebas; Zenonisque breves et acutulas conclusiones in eam partem sermonis,

¹ Percipimus. ² Quæ pars deest.

quam modo dixi, differemus; eodemque tempore illa omnia, quæ a te physice dicta sunt de vi ignea, deque eo calore, ex quo omnia generari dicebas, loco suo quærentur; omniaque, quæ a te nudius tertius dicta sunt, quum docere velles, deos esse, quare et mundus universus, et sol, et luna, et stellæ sensum ac mentem haberent, in idem tempus reservabo. A te autem idem illud etiam atque etiam quæram, quibus rationibus tibi persuadeas, deos esse.

VIII. Tum Balbus, Equidem attulisse rationes mihi videor: sed eas tu ita refellis, ut, quum me interrogaturus esse videare, et ego me ad respondendum compararim, repente avertas orationem, nec des respondendi locum. Itaque maximæ res tacitæ præterierant, de divinatione, de fato: quibus de quæstionibus tu quidem strictim, nostri autem multa solent dicere; sed ab hac quæstione, quæ nunc in manibus est, separantur. Quare, si videtur, noli agere confuse: ut hoc explicemus hac disputatione, quod quæritur.

Optime, inquit Cotta. Itaque quoniam quatuor in partes totam quæstionem divisisti, de primaque diximus; consideremus secundam. Quæ mihi talis videtur fuisse, ut, quum ostendere velles, quales dii essent, ostenderes nullos esse.

A consuetudine enim oculorum animum abdu-

cere difficillimum dicebas: sed, quum deo nihil præstantius esset, non dubitabas, quin mundus esset deus, ¹ quod nihil in rerum natura melius esset; modo possemus eum animantem cogitare, vel potius, ut cetera oculis, sic animo hoc cernere. Sed quum mundo negas quidquam esse melius, quid dicis melius? Si pulchrius, assentior; si aptius ad utilitates nostras, id quoque assentior: sin autem id dicis, nihil esse mundo sapientius, nullo modo prorsus assentior; non quod difficile sit, mentem ab oculis sevocare: sed quo magis sevoceo, eo minus id, quod tu vis, possum mente comprehendere.

IX. Nihil est mundo melius in rerum natura. Ne in terris quidem urbe nostra. Num igitur idcirco in urbe esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut, quoniam non sit, num idcirco existimas, formicam anteponendam esse huic pulcherrimæ urbi, quod in urbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur; non te ipsum, quod velis, sumere. Istum enim locum totum illa vetus Zenonis brevis, et, ut tibi videbatur, acuta conclusio dilatavit. Zeno enim ita concludit: « Quod ratione utitur, melius est, quam

¹ Quo.

id, quod ratione non utitur. Nihil autem mundo melius. Ratione igitur mundus utitur. » Hoc si placeat, jam efficies, ut mundus optime librum legere videatur. Zenonis enim vestigiis, hoc modo rationem poteris concludere : « Quod litteratum est, id est melius, quam quod non est litteratum. Nihil autem mundo melius. Litteratus igitur est mundus. » Isto modo etiam disertus, et quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. Sæpe dixi, nihil fieri sine deo, nec ullam vim esse naturæ, ut sui dissimilia posset effingere. Concedam non modo animantem et sapientem esse mundum, sed fidicinem etiam et tibicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur. Nihil igitur affert pater iste stoicorum, quare mundum ratione uti putemus, ¹ ne cur animantem quidem esse. Non est igitur mundus deus. Et tamen nihil est eo melius. Nihil est enim eo pulchrius, nihil nobis salutarius, nihil ornatus adspectu, motuque constantius. Quod si mundus universus non est deus, ne stellæ quidem, quas tu innumerabiles in deorum numero reponebas. Quarum te cursus æquabiles æternique delectabant : nec mehercule injuria. Sunt enim admirabili incredibilique constantia. Sed

¹ Nec.

non omnia, Balbe, quæ cursus certos et constantes habent, ea deo potius tribuenda sunt, quam naturæ.

X. Quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius? quid freto Siciliensi? quid Oceani fervore illis in locis,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda?

Quid? æstus maritimi, vel Hispanienses, vel Britannici, eorumque certis temporibus vel accessus, vel recessus, sine deo fieri nonne possunt? Vide, quæso, si omnis motus, omniaque, quæ certis temporibus ordinem suum conservant, divina dicimus, ne tertianas quidem febres, et quartanas, divinas esse dicendum sit, quarum reversione et motu quid potest esse constantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda est. Quod vos quum facere non potestis, tanquam in aram, ¹ confugitis ad deum.

Et Chrysiippus tibi acute dicere videbatur, homo sine dubio versutus et callidus (versutos eos appello, quorum celeriter mens versatur; callidos autem, quorum, tanquam manus opere, sic animus usu concalluit) : is igitur, « Si aliquid est, inquit,

¹ Confugistis.

quod homo efficere non possit, qui id efficit, melior est homine. Homo autem hæc, quæ in mundo sunt, efficere non potest. Qui potuit igitur, is præstat homini. Homini autem præstare quis possit, nisi deus? Est igitur deus. » Hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore versantur. Quid enim sit melius, quid præstabilius, quid inter naturam et rationem intersit, non distinguitur. Idemque si dei non sint, negat esse in omni natura quidquam homine melius. Id autem putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, summa arrogantiae censet esse. Sit sane arrogantis, pluris se putare, quam mundum. At illud non modo non arrogantis, sed potius prudentis, intelligere, se habere sensum et rationem; hæc eadem Orionem et Caniculam non habere. Et, « Si domus pulchra sit, intelligamus eam dominis, inquit, ædificatam esse, non muribus. Sic igitur mundum deorum domum existimare debemus. » Ita prorsus existimarem, si illum ædificatum, non, quemadmodum docebo, a natura conformatum putarem.

XI. At enim quærit apud Xenophontem Socrates, unde ¹ animum arripuerimus, si nullus fuerit in mundo. Et ego quæro, unde orationem, unde numeros, unde cantus. Nisi vero loqui solem cum

¹ Animam.

luna putamus, quum propius accesserit, aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat. Naturæ ista sunt, Balbe, naturæ, non artificiose ambulantis, ut ait Zeno, quod quidem quale sit, jam videbimus, sed omnia cientis et agitantis motibus et mutationibus suis. Itaque illa mihi placebat oratio de convenientia consensuque naturæ, quam quasi cognatione continuatam conspirare dicebas. Illud non probabam, quod negabas id accidere potuisse, nisi ea uno divino spiritu contineretur. Illa vero cohaeret et permanet naturæ viribus, non deorum; estque in ea iste quasi consensus, quam *συμπάθειαν* Græci vocant: sed ea, quo sua sponte major est, eo minus divina ratione fieri existimanda est.

XII. Illa autem, quæ Carneades afferebat, quemadmodum dissolvitur? Si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternum. Corpus autem immortale nullum esse, ne individuum quidem, nec quod dirimi distrahivæ non possit. Quumque omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est, quasi ferendi et patiendi necessitatem. Et, si omne animal mortale est, immortale nullum est. Ergo itidem si omne animal secari ac dividi potest, nullum est eorum individuum, nullum æternum. Atqui omne animal ad accipiendam

vim externam et ferendam paratum est. Mortale igitur omne animal, et dissolubile, et dividuum sit necesse est.

Ut enim, si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum, quod commutari non posset; item nihil argenteum, nihil æneum, si commutabilis esset natura argenti et æris: similiter igitur, si omnia, quæ sunt, e quibus cuncta constant, mutabilia sunt; nullum corpus esse potest non mutabile. Mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant, ut vobis videtur. Omne igitur corpus mutabile est. At si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. Ita efficitur, ut omne corpus mortale sit. Etenim omne corpus aut aqua, aut aer, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum. Horum autem nihil est, quin intereat. Nam et terrenum omne dividitur, et humor ita mollis est, ut facile comprimi collidique possit. Ignis vero et aer omni impulsu facillime pellitur, naturaque cedens est maxime et dissipabilis. Præterea omnia hæc tum intereant, quum in naturam aliam convertantur: quod fit, quum terra in aquam se vertit, et quum ex aqua oritur aer, et quum ex aere æther, quumque eadem vicissim retro commeant. Quod si ea

† Facilis.

intereant, ex quibus constat omne animal, nullum est animal sempiternum.

XIII. Et, ut hæc omittamus, tamen animal nullum inveniri potest, quod neque natum unquam sit, et semper sit futurum. Omne enim animal sensus habet. Sentit igitur et calida, et frigida, et dulcia, et amara, nec potest ullo sensu jucunda accipere, et non accipere contraria. Si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam capit. Quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est. Omne igitur animal, confitendum est, esse mortale. Præterea, si quid est, quod nec voluptatem sentiat, nec dolorem, id animal esse non potest. Sin autem quod animal est, id illa necesse est sentiat; et quod ea sentiat, non potest esse æternum; et omne animal sentit: nullum igitur animal est æternum. Præterea nullum potest esse animal, in quo non et appetitio sit, et declinatio naturalis. Appetuntur autem, quæ secundum naturam sunt, declinantur contraria: et omne animal appetit quædam, et fugit a quibusdam. Quod autem refugit, id contra naturam est; et quod est contra naturam, id habet vim interimendi. Omne ergo animal intereat necesse est. Innumerabilia sunt, ex quibus effici cogique possit, nihil esse, quod sensum habeat, quin id intereat. Etenim ea ipsa, quæ sentiuntur, ut frigus et calor, ut voluptas

tas et dolor, ut cetera, quam amplificata sunt, interimunt. Nec ullum animal est sine sensu. Nullum igitur animal est æternum.

XIV. Etenim aut simplex est natura animantis, ut vel terrena sit, vel ignea, vel animalis, vel humida; quod quale sit, ne intelligi quidem potest: aut ¹ concreta ex pluribus naturis, quarum suum quæque locum habeat, quo naturæ vi ² feratur; alia infimum, alia summum, alia medium. Hæc ad quoddam tempus coherere possunt; semper autem nullo modo possunt. Necesse est enim, suum quæque in locum natura rapiatur. Nullum igitur animal est sempiternum.

Sed omnia vestri, Balbe, solent ad igneam vim referre, Heraclitum, ut opinor, sequentes: quem ipsum non omnes interpretantur uno modo. Qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus. Vos autem ita dicitis, omnem vim esse ignem. Itaque et animantes, quum calor defecerit, tum interire; et in omni natura rerum id vivere, id vigere, quod caleat. Ego autem non intelligo, quo modo, calore extincto, corpora intereant, non intereant, humore aut spiritu amisso, præsertim quum intereant etiam nimio calore. Quamobrem id quidem commune est de calido. Veruntamen

¹ Concretum. ² Efferatur.

videamus exitum. Ita vultis, opinor, nihil esse animal ¹ extrinsecus in natura atque mundo, præter ignem. Qui magis, quam præter animam, unde animantium quoque constet animus, ex quo anima dicitur? Quo modo autem hoc, quasi concedatur, sumitis, nihil esse animum, nisi ignem? Probabilius enim videtur, tale quiddam esse animum, ut sit ex igne atque anima temperatum. Quod si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admisceente natura, quoniam is, quum inest in corporibus nostris, efficit, ut sentiamus: non potest ipse esse sine sensu. Rursus eadem dici possunt. Quidquid est enim, quod sensum habeat, id necesse est sentiat et voluptatem, et dolorem; ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire. Ita fit, ut ne ignem quidem efficere possitis æternum. Quid enim? non eisdem vobis placet, omnem ignem pastu indigere; nec permanere ullo modo posse, nisi alatur; alii autem solem, lunam, reliqua astra, aquis, alia dulcibus, alia marinis? Eamque causam Cleanthes affert, cur se sol referat, nec longius progrediatur solstitiali orbe, itemque brumali, ne longius discedat a cibo. Hoc totum quale sit, mox. Nunc autem concludatur illud,

¹ Forte, Boherio suadente, intrinsecus. Wyttensbach., *Bibl. crit. P. III.* p. 21, et sentiens.

quod interire possit, id æternum non esse natura; ignem autem interiturum esse, nisi alatur; non esse igitur natura ignem sempiternum.

XV. Qualem autem deum intelligere nos possimus nulla virtute præditum? Quid enim? prudentiamne deo tribuimus? quæ constat ex scientia rerum bonarum et malarum, et, nec bonarum, nec malarum. Cui mali nihil est, nec esse potest, quid huic opus est delectu honorum et malorum? Quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura assequamur. At obscurum deo nihil potest esse. Nam justitia, quæ suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? Hominum enim societas, et communitas, ut vos dicitis, justitiam procreavit. Temperantia autem constat ex prætermittendis voluptatibus corporis: cui si locus in cælo est, est etiam voluptatibus. Nam fortis deus intelligi qui potest? in dolore, an in labore, aut in periculo? quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur utentem, nec virtute ulla præditum deum intelligere qui possumus?

Nec vero vulgi atque imperitorum inscitiam despiciere possum, quum ea considero, quæ dicuntur a stoicis. Sunt enim illa imperitorum. Piscem Syri venerantur. Omne fere genus bestiarum Ægypti consecraverunt. Jam vero in Græcia multos habent ex hominibus deos, Alabandum Alabandi;

Tenedii Tenem; Leucotheam, quæ fuit Ino, et ejus Palemonem filium, cuncta Græcia, Herenlem, Æsculapium, Tyndaridas: Romulum nostri, aliosque complures; quos quasi novos et adscriptitos cives in cælum receptos putant.

XVI. Hæc igitur indocti. Quid vos philosophi? qui meliora? Omitto illa: sunt enim præclara. Sit sane deus ipse mundus. Hoc credo illud esse

Sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Quare igitur plures adjungimus deos? Quanta autem est eorum multitudo? mihi quidem sane multi videntur. Singulas enim stellas numeras deos, eosque aut belluarum nomine appellas, ut Capram, ut¹ Nepam, aut Taurum; ut Leonem; aut rerum inanimatarum, ut² Argo, ut Aram, ut Coronam. Sed ut hæc concedantur, reliqua qui tandem non modo concedi, sed omnino intelligi possunt? Quum fruges, Cererem; vinum, Liberum dicimus, genere nos quidem sermonis utimur usitato: sed eequem tam amentem esse putas, qui illud, quo vescatur, deum credat esse?

Nam quos ab hominibus pervenisse dicis ad deos, tu³ redde rationem, quemadmodum idem

¹ Lupam. ² Argon. ³ Reddes.

fieri poterit, aut cur fieri desierit, et ego discam libenter. Quomodo nunc quidem est, non video, quo pacto ille, cui « in monte OEtæo illatæ lam-
« pades fuerint, ut ait Attius, in domum æternam « patris » ex illo ardore pervenerit. Quem tamen Homerus conveniri apud inferos facit ab Ulysse, sicut ceteros, qui excesserant vita. Quanquam, quem potissimum Herculem colamus, scire sane velim. Plures enim tradant nobis ii, qui interiores scrutantur et reconditas litteras: antiquissimum, Jove natum, sed antiquissimo item Jove. Nam Joves quoque plures in priscis Græcorum litteris invenimus. Ex eo igitur et ¹ Lisyto est is Hercules, quem concertavisse cum Apolline de tripode accepimus. Alter traditur Nilo natus, Ægyptius; quem aiunt Phrygiæ litteras conscripsisse. Tertius est ex Idæis Digitis; cui inferias afferunt. Quartus est Jovis et Asteriæ, Latonæ sororis, qui Tyri maxime colitur; cuius Carthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Jupiter genuit, sed tertius Jupiter: quoniam, ut jam docebo, plures Joves etiam accepimus.

XVII. Quando enim me in hunc locum deduxit

¹ Creuzer, e Jo. Lydo, de mensibus, p. 94, Lysithoe.

oratio, docebo, meliora me didicisse de colendis diis immortalibus jure pontificio, et majorum more, capedunculis, ¹ quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Lælius, quam rationibus stoicorum. Si enim vos sequar, dic, quid ei respondeam, qui me sic roget: Si dii sunt, suntne etiam Nymphæ deæ? Si Nymphæ, Panisci etiam, et Satyri? Hi autem non sunt: ne Nymphæ quidem deæ igitur. At earum templa sunt publice vota et dedicata. Quid igitur? ne ceteri quidem ergo dii, quorum templa sunt dedicata. Age porro, Jovem, et Neptunum deum numeras. Ergo etiam Orcus, frater eorum, deus, et illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Styx, Pyriphlegethon, tum Charon, tum Cerberus, dii putandi. At id quidem repudiandum. Ne Orcus quidem igitur: quid dicitis ergo de fratribus?

Hæc Carneades ² aiebat, non ut deos tolleret: ¹² quid enim philosopho minus conveniens? sed ut stoicos nihil de diis explicare convinceret. Itaque insequeretur. Quid enim? aiebat, si ii fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest? quem vulgo maxime ad Occidentem colunt. Qui si est deus, patrem quoque ejus, Co-

¹ Iis, quas. ² Agebat.

lum, esse deum confitendum est. Quod si ita est, Cœli quoque parentes dii habendi sunt, Æther, et Dies, eorumque fratres et sorores: qui a genealogis antiquis sic nominantur, Amor, Dolor, Metus, Labor, Invidentia, Fatum, Senectus, Mors, Tenebræ, Miseria, Querela, Gratia, Fraus, Pertinacia, Parcæ, Hesperides, Somnia; quos omnes Erebo et Nocte natos ferunt. Aut igitur hæc monstra probanda sunt, aut prima illa tollenda.

XVIII. Quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, ceteros, deos esse dices: de Hercule, Æsculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur æque, atque illi; apud quosdam etiam multo magis. Ergo hi dii sunt habendi, mortalibus nati matribus? Quid? Aristæus, qui olivæ dicitur inventor, Apollinis filius; Theseus, qui Neptuni; reliqui, quorum patres dii, non erunt in deorum numero? Quid, quorum matres? ¹ Opinor etiam magis. Ut enim in jure civili, qui est matre libera, liber est: item jure naturæ, qui dea matre est, deus sit necesse est. Itaque Achillem ² Astypalæenses insulani ³ sanctissime colunt. Qui si deus est, et Orpheus et Rhesus dii sunt, Musa matre nati. Nisi forte maritimæ nuptiæ terrenis anteponuntur. Si hi dii non sunt, quia nusquam

¹ Opinor. ² Astypalenses. ³ Sanctissimum.

coluntur: quo modo illi sunt? Vide igitur, ne virtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque, Balbe, visus es dicere.

Quo modo autem potes, si Latonam deam putas, ¹ Hecaten non putare, quæ matre Asteria est, sorore Latonæ? An hæc quoque dea est? Vidimus enim ejus aras delubraque in Græcia. Sin hæc dea est, cur non Enmenides? quæ si deæ sunt, quarum et Athenis fanum est, et apud nos, ut ego interpretor, lucus Furinæ: Furinæ deæ sunt, speculatrici, credo, et vindices facinorum et sceleris. Quod si tales dii sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoque dea putanda est; cui, quum fana circumvis in agro Ardeati, rem divinam facere solemus. Quæ quia partus matronarum tueatur, a nascentibus Natio nominata est. Ea si dea est; dii omnes illi, qui commemorabantur a te, Honos, Fides, Mens, Concordia. Ergo etiam Spes, Mœneta, omniaque, quæ cogitatione ² nobismet ipsi possumus fingere. Quod si verisimile non est; ne illud quidem est, hæc unde fluxerunt.

XIX. Quid autem dicis? Si dii sunt illi, quos colimus et ³ accipimus: cur non eodem in genere

¹ Multi *codd.* Hecatam. ² Nobismet ipsis. ³ Accipimus.

Serapim Isimque numeremus? quod si facimus, cur barbarorum deos repudiemus? Boves igitur, et equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas præterea beluas, in deorum numero reponemus. Quæ si rejiciamus, illa quoque, unde hæc nata sunt, rejiciamus. Quid deinde? Ino dea dicitur, quæ Leucothea a Græcis, a nobis Matuta dicitur, quum sit Cadmi filia? Circe autem, et Pasiphae [et Aee], e Perseide, Oceani filia, natæ, patre Sole, in deorum numero non habebuntur? Quanquam Circeen quoque coloni nostri Circeienses religiose colunt. Ergo hæc deam dicis? Quid Medæ respondebis? quæ duobus avis, Sole et Oceano, Æeta patre, matre Idyia procreata est. Quid hujus Absyrto fratri, qui est apud Pacuvium Ægialeus? sed illud nomen veterum litteris usitatus. Qui si dii non sunt, vereor quid agat Ino. Hæc enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Amphiaræus deus erit, et Trophonius? Nostri quidem publicani, quum essent agri in Bœotia deorum immortalium excepti lege censoria, negabant immortales esse ullos, qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi dii, est certe Erechtheus, cujus Athenis et delubrum vidimus, et sacerdotem. Quem si deum facimus, quid aut de Codro dubitare possumus, aut de ceteris, qui pugnautes pro patriæ libertate ceciderunt?

Quod si probabile non est: ne illa quidem superiora, unde hæc manant, probanda sunt. ¹ Atqui in plerisque civitatibus intelligi potest, augendæ virtutis gratia, quo libentius rei publicæ causa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. Ob eam enim ipsam causam Erechtheus Athenis, filiaque ejus in numero deorum sunt. Itemque ² Leonaticum est delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, a quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium deorum; apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, quum quidam ei molestus Alabandum deum esse confirmaret, Herculem negaret: Ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus.

XX. Illa autem, Balbe, quæ tu a cælo astrisque ducebas, quam longe serpant, non vides? Solem deum esse, Lunamque, quorum alterum Apollinem Græci, alteram Dianam putant. Quod si Luna dea est, ergo etiam Lucifer; ceteræque errantes numerum deorum obtinebunt. Igitur etiam inerrantes. Cur autem ³ Arci species non in deorum numero reponatur? Est enim pulcher, et ob eam

¹ Atque. ² Lambin. et Paul. Leopard., Emendat., XIX. 22, Leo natarum; Wyttienbach., Leoidum. ³ Atqui.

causam, quia speciem habet admirabilem, Thaumante dicitur esse natus. Cujus si divina natura est, quid faciēs nubibus? Arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodam modo ¹ coloratis. Quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. Quod si nubes retuleris in deos, referendæ certe erunt tempestates, quæ populi romani ritibus consecratae sunt. Ergo imbres, nimbi, procellæ, turbines, dii putandi. Nostri quidem duces, mare ingredientes, immolare hostiam fluctibus consueverunt. Tum si est Ceres a gerendo (ita enim dicebas), terra ipsa dea est, et ita habetur: quæ est enim alia Tellus? Sin terra, mare etiam; quem Neptunum esse dicebas: ergo et flumina, et fontes. Itaque et Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit; et in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, ² Almonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in immensum serpet, aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio superstitionis probabitur. Nihil ergo horum probandam est.

XXI. Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, qui hos deos ex hominum genere in celum translatos, non re, sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes sancteque veneramur. Principio

¹ Coloratus. ² Anemonem.

Joves tres numerant ii, qui theologi nominantur: ex quibus primum et secundum natos in Arcadia; alterum patre Æthere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, et Liberam; alterum patre Cœlo, qui genuisse Minervam dicitur, quam principem et inventricem belli ferunt: tertium Cretensem, Saturni filium; cujus in illa insula sepulcrum ostenditur. *Διόσκουρον* etiam apud Graios multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur ¹ Anaces Athenis, ex Jove, rege antiquissimo, et Proserpina nati, Tritopatrus, Eubuleus, ² Dionysus; secundi, Jove tertio nati ex Leda, Castor et Pollux; tertii dicuntur a nonnullis ³ Alco, et Melampus, ⁴ Emolus, Atræi filii, qui Pelope natus fuit. Jam Musæ primæ quatuor, natæ Jove altero, ⁵ Thelxiope, Aæde, Arche, Melete; secundæ, Jove tertio et Mnemosyne, procreatæ novem; tertiæ [Jove tertio], ⁶ Piero natæ, et Antiopa, quas Pieridas, et Pierias solent poetæ appellare, iisdem nominibus, eodem numero, quo ⁷ proxime superiores. Quumque tu Solem, quia solus esset, appellatum esse dicas: Soles ipsi quam multi a theologis proferuntur? Unus eorum Jove natus, nepos Ætheris; aliter, Hyperione; tertius, Vulcano, Nili filio, cu-

¹ Anactes. ² Dionysius. ³ Alco. ⁴ Forte et Tmolus, Atr. filius. ⁵ Thelxioce. ⁶ Pierio. ⁷ Proximæ.

ius urbem Ægyptii volunt esse eam, quæ Heliopolis appellatur; quartus is, quem heroicis temporibus Acantho Rhodi peperisse dicitur, ¹ Ialysi, Camiri, et Lindi; quintus, qui Colchis fertur Æetam et Circeon procreavisse.

XXII. Vulcani item complures: primus Cælo natus, ex quo et Minerva Apollinem eum, cujus in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt; secundus in Nilo natus, ² Phthas, ut Ægyptii appellant, quem custodem esse Ægyptii volunt; tertius ex tertio Jove, et Junone, qui Lemni fabrica traditur præfuisse; quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam, quæ Vulcaniæ ³ nominantur. Mercurius unus Cælo patre, Die matre natus, cujus obsceniorum excitata natura traditur, quod ad aspectu Proserpinæ commotus sit; alter Valentis et Phoronidis filius, is, qui sub terris habetur, idem Trophonius; tertius Jove tertio natus, et Maia, ex quo et Penelopa Pana natum ferunt; quartus Nilo patre, quem Ægyptii nefas habent nominare; quintus, quem colunt Pheneatæ, qui et Argum dicitur interemisisse, ob eamque causam Ægyptium profugisse, atque Ægyptiis leges et litteras tradidisse. Hunc Ægyptii ⁴ Thoth appel-

¹ Davis, ex Arnob. addit pater; multa edd. avum. Alii aliter conjiciunt. ² Opas. ³ Nominabantur.

⁴ Al. Thoith, minus recte.

lant; eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur. Esculapiorum primus, Apollinis, quem Arcades colunt; qui specillum invenisse, primusque vulnus dicitur obligavisse: secundus, secundi Mercurii frater; is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosuris: tertius Arsippi et Arsinoæ; qui primus purgationem alvi, dentisque evulsionem, ut ferunt, invenit; cujus in Arcadia non longe a Lasio flumine sepulcrum et lucus ostenditur.

XXIII. Apollinum antiquissimus is, quem paullo ante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum; alter Corybantis filius, natus in Creta, cujus de illa insula cum Jove ipso certamen fuisse traditur; tertius Jove tertio natus et Latona, quem ex Hyperboreis Delphos ferunt advenisse; quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianæ item plures: prima Jovis et Proserpinæ, quæ pinnatum Cupidinem genuisse dicitur; secunda notior, quam Jove tertio et Latona natam accepimus; tertiæ pater Upis traditur, Glauce mater: eam Græci sæpe Upim paterno nomine appellant. Dionysos multos habemus: primum e Jove et Proserpina natum; secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisisse; tertium, Caprio patre, eumque regem Asiæ præfuisse dicunt, cui Sabazia sunt instituta; quartum

Jove et Luna, cui sacra Orphica putantur confici; quintum Niso natum et Thyone, a quo Trieterides constituta putantur. Venus prima Coelo et Die nata, cujus Elide delabrum videmus; altera, spuma procreata, ex qua et Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus; tertia, Jove nata et Diona, quæ nupsit Vulcano, sed ex ea et Marte natus Anteros dicitur; quarta, Syria Tyroque concepta; quæ Astarte vocatur; quam Adonidi nupsisse proditum est. Minerva prima, quam Apollinis matrem supra diximus; secunda orta Nilo, quam Ægyptii Saitæ colunt; tertia illa, quam Jove generatam supra diximus; quarta Jove nata et Coryphe, Oceani filia, quam Arcades¹ Coriam nominant, et quadrigarum inventricem ferunt; quinta Pallantis, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem; cui pinnarum talaria affigunt. Cupido primus, Mercurio et Diana prima natus dicitur; secundus, Mercurio et Venere secunda; tertius quidem est Anteros, Marte et Venere tertia.

Atque hæc quidem ejusmodi ex veteri Græciæ fama collecta sunt: quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. Vestri autem

¹ Male Lambinus, Coryphasiam, e conjectura Victorii, *Var. Lect.*, xi, 15. Habent Coriam multi veteres.

non modo hæc non refellant, verum etiam confirmant, interpretando, quorsum quidque pertineat. Sed eo jam, unde hac digressi sumus, revertamur.

XXIV. Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad hæc refellenda? Nam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, victoriam, salutem, concordiam, ceteraque ejusmodi, rerum vim habere videmus, non deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut fides, ut spes, ut virtus, ut concordia; aut optandæ nobis sunt, ut honos, ut salus, ut victoria. Quorum rerum utilitate video etiam consecrata simulacra. Quare autem in his vis deorum insit, tum intelligam, quam cognovero. Quo in genere vel maxime est Fortuna numeranda: quam nemo ab inconstantia et temeritate sejunget; quæ digna certe non sunt deo.

Jam vero quid vos illa delectat explicatio fabularum, et enodatio nominum? Exsectum a filio Coelum, vinctum itidem a filio Saturnum, hæc, et alia generis ejusdem ita defenditis, ut ii, qui ista finxerant, non modo non insani, sed etiam fuisse sapientes videantur. In enodandis autem nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat annis; Mavors, quia magna evertit; Minerva, quia minuit, aut quia minatur; Venus, quia venit ad omnia; Ceres, a gerendo.

Quam periculosa consuetudo? in multis enim nominibus hærebitis. Quid Vejovi facies? quid Vulcanus? quanquam, quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non possis una littera explicare, unde ductum sit. In quo quidem magis tu mihi natare visus es, quam ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit et minime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commentitiarum fabularum reddere rationem; vocabulorum, cur quique ita appellati sint, causas explicare. Quod quum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit; eos enim, qui dii ¹ appellentur, rerum naturas esse, non figuras deorum.

13 XXV. Qui tantus error fuit, ut perniciosus etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur. Febris enim fanum in Palatio, et Orbonæ ad ædem Larum, et aram malæ Fortunæ Esquilis consecratam videmus.

Omnis igitur talis a philosophia pellatur error, ut, quum de diis immortalibus disputemus, dicamus digna diis immortalibus: de quibus habeo ipse, ² quod sentiam; non habeo autem, ³ quod tibi assentiar. Neptunum esse dicis, animum cum

¹ Appellantur. ² Quid. ³ Quid.

intelligentia per mare pertinentem. Idem de Cere. Istam autem intelligentiam aut maris, aut terræ, non modo comprehendere animo, sed ne suspicione quidem possum attingere. Itaque aliunde mihi quærendum est, ut et esse deos, et quales sint dii, discere possim, quam quales tu eos esse vis.

Videamus ea, quæ sequuntur: primum, deorumne providentia mundus regatur; deinde, consulantne rebus humanis. Hæc enim mihi ex tua partitione restant duo. De quibus si vobis videtur, accuratius disserendum puto. Mihi vero, inquit Velleius, valde videtur: nam et majora exspecto; et his, quæ dicta sunt, vehementer assentior. Tum Balbus, Interpellare te, inquit, Cotta, nolo. Sed sumemus tempus aliud. Efficiam profecto, ut fateare. Sed **

Multa desunt.

XXVI. Nequaquam istuc istac ibit: magna inest certatio. Nam ut ego illis supplicarem tanta blandiloquentia?

Niobe parumne ratiocinari videtur, et sibi ipsa nefariam pestem machinari? Illud vero quam callida ratione?

Qui volt esse, quod volt, ita dat se res, ut operam dabit.

Qui est versus omnium seminator malorum :

Ille transversa mente mihi hodie tradidit repagula;
Quibus ego iram omnem recludam, atque illi perniciem
dabo :

Mihi mœrorès, illi luctum; exitium illi, exsilium mihi.

Hanc videlicet rationem, quam vos divino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiae non habent. Videsne igitur, quanto munere deorum simus affecti? Atque eadem Medea patrem, patriamque fugiens :

..... Postquam pater
Appropinquat, jamque, pœne ut comprehendatur, parat,
Puerum interea obruncat, membraque articulatim
dividit,

Perque agros passim dispergit corpus: id ea gratia,
Ut, dum nati dissipatos artus captaret parens,
Ipsa interea effugeret; illum ut mœror tardaret sequi;
Sibi salutem ut familiari pareret parricidio.

Hinc ut scelus, sic ne ratio quidem defuit. Quid? ille funestas epulas fratri comparans, nonne versat huc et illuc cogitatione rationem?

Major mihi moles, majus miscendum est malum.
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

XXVII. Nec tamen ille ipse est prætereundus, qui « non sat habuit conjugem illexe in stuprum; » de quo recte, et verissime loquitur Atreus :

Quod re in summa summum esse arbitror
Peridum, matres coinquinari regias;
Contaminari stirpem; admisceri genus.

At id ipsum quam callide, qui regnum adulterio quæreret?

Addo (inquit) huc, quod mihi portento cœlestum pater
Prodigium misit regni stabilimen mei,
Agnum inter pecudes aurea clarum coma
Quondam Thyestem clepere ausum esse e regia:
Qua in re adjutricem conjugem cepit sibi.

Videturne summa improbitate usus non sine summa esse ratione? Nec vero scena solum referta est his sceleribus, sed multo vita communis pœne majoribus. Sentit domus uniuscujusque, sentit forum, sentit curia, campus, socii, provinciæ, ut, quemadmodum ratione recte fiat, sic ratione peccetur. Alterumque et a pœncis, et raro; alterum et sæpe, et a plurimis: ut satius fuerit nullam omnino nobis a diis immortalibus datam esse rationem, quam tanta cum pernicie datam. Ut vi-

Semper.

XVI.

14

num ægrotis, quia prodest raro, nocet sæpissime, melius est non adhibere omnino, quam spe dubia salutis in apertam perniciem incurrere: sic haud scio, an melius fuerit, humano generi motum istum celere cogitationis, acur-n, solertiam, quam rationem vocamus, quoniam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris, non dari omnino, quam tam munifice et tam large dari. Quamobrem si mens voluntasque divina idcirco consuluit hominibus, quod iis largita est rationem, iis solis consuluit, quos bona ratione donavit; quos videmus, si modo ulli sunt, esse perpaucos. Non placet autem paucis a diis immortalibus esse consultum; ¹ sequitur ergo, ut nemini consultum sit.

XXVIII. Huic loco sic soletis occurrere: non idcirco non optime nobis a diis esse provisum, quod multi eorum beneficio perverse uterentur. Etiam patrimonii multos male uti: nec ob eam causam eos beneficium a patribus nullum habere. Quisquam istuc negat? aut quæ est in collatione ista similitudo? Nec enim Hærculi Dejanira nocere voleit, quum ei tunicam, sanguine Centauri tinctam, dedit; nec prodesse Pheræo Jasoni is, qui gladio vomica ejus aperuit, quam sanare medici non ² poterant. Multi enim, etiam quum obesse

¹ Et seq. ² Potuerant.

vellent, profuerunt, et quum prodesse, obfuerunt. Ita non fit, ex eo, quod datur, ut voluntas ejus, qui dederit, appareat; nec, si is, qui accepit, bene utitur, idcirco is, qui dedit, amice dedit.

Quæ enim libido, quæ avaritia, quod facinus aut suscipitur nisi consilio capto, aut sine animi motu et cogitatione, id est, ratione, perfitur? Nam omnis opinio ratio est, et quidem bona ratio, si vera; mala autem, si falsa est opinio. Sed a deo tantum rationem habemus, si modo habemus; bonam autem rationem, aut non bonam, a nobis. Non enim, ut patrimonium relinquitor, sic ratio homini est beneficio deorum data. Quid enim potius hominibus dedissent, si iis nocere voluissent? injustitiæ autem, intemperantiæ, timiditatis quæ semina essent, si his vitis ratio non subesset?

XXIX. Medea modo et Atreus commemorabantur a nobis, heroicæ personæ, inita subductaque ratione, nefaria scelera meditantes. Quid? levitates comicæ, parumne semper in ratione versantur? Parumne subtiliter disputat ille in Eunucho?

..... Quid igitur faciam?

Excluit, revocat: redeam? non, si me obsecret.

Ille vero in Synephebis academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ra-

tione, qui « in amore summo, summaque inopia
« suave esse » dicit,

Parentem habere avarum, illepidum, in liberos
Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui,

Atque hinc incredibili sententiæ ratiunculas sug-
gerit :

Aut tu illum fructu fallas; aut per litteras
Avertas aliquod nomen; aut per servolum
Percutias pavidum. Postremo, a parco patre
Quod sumas, quanto dissipas libentius?

Idemque facilem et liberalem patrem, incommo-
dum esse amanti filio disputat; quem

Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,
Nec quem dolum ad eum, aut machinam commolier,
Scio quidquam. Ita omnes meos dolos, fallacias,
Præstigias¹ præstrinxit commoditas patris.

Quid ergo isti doli, quid machinæ? quid fallaciæ
præstigiarumque? num sine ratione esse potuerunt?
O præclararum manus deorum! ut Phornio possit
dicere,

¹ Ern. præstrinxit.

Cedo senem, Jam instructa mihi sunt in corde consilia
omnia.

XXX. Sed exeamus e theatro: veniamus in fo-
rum. ¹ Sessum it prætor. Quid? Ut iudicetur, qui
tabularium incenderit. Quod facinus occultius? At
se Q. Sosius, splendidus eques romanus ex agro
Piceno, fecisse confessus est. Qui transcripserit
tabulas publicas. Id quoque L. Alenus fecit, quum
chirographum sexprimorum imitatus est. Quid hoc
homine solertius? Cognosce alias quæstiones, auri
Tolosani, conjurationis Jugurthinæ. Repete supe-
riora: Tubuli de pecunia capta ob rem iudican-
dam; posteriora, de incestu rogatione Peducææ;
tum hæc quotidiana, sicæ, ² veneni, peculatus,
testamentorum etiam lege nova quæstiones. Inde
illa actio, OPE CONSILIOQUE TUO FURTUM AIO FAC-
TUM ESSE; inde tot iudicia de fide mala, tutelæ,
mandati, pro socio, fiduciæ; reliqua, quæ ex emto,
aut vendito, aut conducto, aut locato contra fidem
fiunt: inde iudicium publicum rei privatæ lege
Lætoria; inde everriculum malitiarum omnium,
iudicium de dolo malo: quod C. Aquilius, fami-
liaris noster, protulit; quem dolum idem Aquilius
tum teneri putat, quum aliud sit simulatum, aliud

¹ Olim edebatur, Sessum ite, precor. ² Venena.

actum. Hanc igitur tantam a diis immortalibus arbitramur malorum sementem esse factam? Si enim rationem hominibus dii dederunt, malitiam dederunt. Est enim malitia, versuta et fallax nocendi ratio. Iidem etiam dii fraudem dederunt, facinus, ceteraque, quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici potest. Utinam igitur, ut illa anus optat,

..... Ne in nemore Pelio securibus
Casa cecidisset abieгна ad terram trabes!

sic istam calliditatem hominibus dii ne dedissent! qua perpauci bene utuntur, qui tamen ipsi sæpe a male utentibus opprimuntur; innumerabiles autem improbe utuntur: ut donum hoc divinum rationis et consilii, ad fraudem hominibus, non ad bonitatem impertitum esse videatur.

XXXI. Sed urgetis identidem, hominum esse istam culpam, non deorum: ut si medicus gravitatem morbi, gubernator vim tempestatis accuset. Etsi hi quidem homunculi; sed tamen ridiculi. Quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista non essent? Contra deum licet disputare liberius. In hominum vitiiis, ais, esse culpam. Eam dedisses

Autem.

hominibus rationem, quæ vitia culpamque excluderet. Ubi igitur locus fuit errori deorum? Nam patrimonia spe bene tradendi reliquimus; qua possumus falli: deus falli qui potuit? An ut Sol, in currum quum Phæthontem filium sustulit; aut Neptunus, quum Thesens Hippolytum perdidit, quum ter optandi a Neptuno patre habuisset potestatem? Poetarum ista sunt: nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non fabularum. Atque ii tamen ipsi dii poetici si scissent, perniciose fore illa filiis, peccasse in beneficio putarentur. Et, si verum est, quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos iis, qui bene dicta male interpretarentur; posse enim asotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire: prorsus, si, qui audierunt, vitiosi essent discessuri, quod perverse philosophorum disputationem interpretarentur; tacere præstaret philosophis, quam iis, qui se audissent, nocere. Sic, si homines rationem, hono consilio a diis immortalibus datam, in fraudem malitiamque convertunt; non dari illam, quam dari humano generi melius fuit. Ut, si medicus sciat, eum agrotum, qui iussus sit vinum sumere, meracius sumtutum, statimque periturum, magna sit in culpa: sic vestra ista providentia reprehendenda, quæ rationem dederit iis, quos scierit ea perverse et improbe usuros. Nisi forte

dicitis, eam nescisse. Utinam quidem! Sed non audebitis. Non enim ignoro, quanti ejus nomen putetis.

XXXH. Sed hic quidem locus concludi jam potest. Nam si stultitia, conseasu omnium philosophorum, majus est malum, quam si omnia mala et fortuna: et corporis ex altera parte ponantur, sapientiam autem nemo assequitur; in summis malis omnes sumus, quibus vos optime consultum a diis immortalibus dicitis. Nam ut nihil interest, utrum nemo valeat, an nemo possit valere: sic non intelligo, quid intersit, utrum nemo sit sapiens, an nemo esse possit. Ac nos quidem nimis multa de re apertissima. Telamo autem uno versu locum totum conficit, cur dii homines negligant:

Nam si eurent, bene bonis sit, male malis: quod nunc abest.

Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulebant. Sin id minus, bonis quidem certe consulere debebant. Cur igitur duo Scipiones, fortissimos et optimos viros in Hispania Pœnus oppressit? Cur Maximus extulit filium consularem? Cur Marcellum Annibal interemit? Cur Paullum Cannæ sustulerunt? Cur Pœnorum crudelitati Reguli corpus est præbitum? Cur Afri-

canum domestici parietes non tesserunt? Sed hæc vetera, et alia permulta. Propiora videamus. Cur avunculus meus, vir innocentissimus, idemque doctissimus, P. Rutilius in exsilio est? Cur sodalis meus interfectus domi suæ Drusus? Cur temperantiæ prudentiæque specimen, ante simulacrum Vestæ, pontifex maximus est Q. Scævola trucidatus? Cur ante etiam tot civitatis principes a Cinna interemti? Cur ¹ omnium perfidiosissimus, C. Marius, Q. Catulum, præstantissima dignitate virum, mori potuit jubere? Dies deficiat, si velim numerare, quibus bonis male evenit; nec minus, si commemorem, quibus improbis optime. Cur enim Marius tam feliciter, septimum consul, domi suæ senex est mortuus? Cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnavit?

XXXIII. At dedit pœnas. Prohiberi melius fuit, impedirique, ne tot summos viros interficeret, quam ipsum aliquando pœnas dare. Summo cruciati supplicioque Q. Varius, homo importunissimus, periit: si, quia Drusum ferro, Metellum veneno sustulerat; illos conservari melius fuit, quam pœnas sceleris Varium pendere. Duodequadraginta Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimæ et beatissimæ civitatis. Quam multos ante hunc, in ipso

¹ Boherius malit hominum, sine causa.

Græciæ flore, Pisistratus? At Phalaris, at Apollodorus pœnas sustulit. Multis quidem ante cruciatis et necatis. Et prædones multi sæpe pœnas dant: nec tamen possumus dicere, non plures captivos acerbe, quam prædones necatos. Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum accepimus; Zenonem Eleæ in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cujus morti illacrymari soleo, Platonem legens. Videsne igitur, deorum iudicio, si vident res humanas, discrimen esse sublatum?

XXXIV. Diogenes quidem cynicus dicere solebat, Harpalam, qui temporibus illis prædo¹ felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret. Dionysius, de quo ante dixi, quum fanum Proserpinæ Locris expilavisset, navigabat Syracusas; isque quum secundissimo vento cursum teneret, ridens: Videtisne, inquit, amici, quam bona a diis immortalibus navigatio sacrilegis detur? Atque homo acutus, quum bene planeque percepisset, in eadem sententia perseverabat: qui, quum ad Peloponnesum classem appulisset, et in fanum venisset Jovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum, grandi pondere, quo Jovem ornat ex manubiis Carthaginiensium tyrannus² Celo. Atque in eo etiam

¹ *Al. addunt* in Pamphylia. ² *Al. codd.* Hiero.

cavillatus est, æstate grave esse aureum amiculum, hieme frigidum; eique lanæum pallium iniecit, quum id esse ad omne anni tempus diceret. Idemque Æsculapii Epidauri barbam auream demiussit. Neque enim convenire, barbatum esse filium, quum in omnibus fanis pater imberbis esset. Jam mensas argenteas de omnibus delubris jussit auferri: in quibus quod more veteris Græciæ inscriptum esset, BONORUM DEORUM, uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem Victoriolas aureas, et pateras, coronasque, quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat; eaque se accipere, non auferre dicebat; esse enim stultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus et dantibus nolle sumere. Eandemque ferunt hæc, quæ dixi, sublata de fanis in forum protulisse, et per præconem vendidisse; exactaque pecunia edixisse, ut, quod quisque a sacris haberet, id ante diem certam in suum quodque fanum referret. Ita ad impietatem in deos in homines adjunxit injuriam.

XXXV. Hunc igitur nec Olympius Jupiter fulmine percussit, nec Æsculapius misero diuturnoque morbo tabescentem interemit: atque in suo lectulo mortuus, in Tympanidis rogam illatus est;

¹ *Multi multa.*